

O‘ZLASHMA LEKSEMALAR IMLOSI

Mirzatillayeva Sayyora Zokirovna

Farg'ona Davlat Universiteti

Lingvistika: o‘zbek tili II bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zlashma leksemalarning imlo masalasi Abdurauf Fitart merosi asosida tadqiq etilib, misollar asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zlashma leksema, termin, lisoniy kommunikatsiya, lisoniy kontakt.

Bizga ma'lumki, o‘zlashma leksemalar tilga ikki xil usulda o‘zlashadi. Ya'ni og'zaki va yozma. Og'zaki tarzda so'z o'tishini o'zlashmalarning quyi darajasi deb atash mumkin, chunki bunda, asosan, uncha murakkab bo'lmagan, kundalik turmushda ishlatiladigan so'zlar o'tadi.[1,68]¹⁴ Bu esa o'sha davr imlosida aks etadi. Yuqori darajadagi so'z o'zlashishi esa yozma usulda sodir bo'ladi desak yanglishmagan bo'lamiz. Bunda turli xalqlarning fan va madaniyat, adabiyot, texnika va san'at sohalaridagi aloqalari natijasida so'zlar bir tildan ikkinchisiga o'tadi. Bunday yo'l bilan, asosan, murakkab va tushunilishi qiyin bo'lgan ma'nolarni ifodalovchi termin va so'zlar kirib keladi. Darhaqiqat, so'z o'zlashtirish millatlararo kommunikatsiya, ijtimoiy va madaniy o'zaro ta'sir hamda tillar o'rtasidagi lisoniy kontakt mahsuli[2,92]¹⁵ hisoblanib bu jarayon bir joyda to'xtab qolmaydi, aksincha, rivojlanib boradi. O'zlashma so'zlar tilga fonetik, grafik, leksik-semantik, grammatik va stilistik jihatdan o'zlashadi.[3,60]¹⁶ L. S . Peysikovning fikricha, eng qiyin kechadigani fonetik jarayon hisoblanadi. Darhaqiqat, o'zlashma so'z o'zini dastlab talaffuzda namoyon etadi, og'zaki nutqda ko'p bora qo'llanilganidan keyin moslashtirilgan holatda yozma nutqqa olib kiriladi. O'zbek tiliga o'zlashma leksemalarning kirib kelishi har xil davrlarda turli darajada sodir bo'lgan. Ayniqsa,

¹⁴ Иброҳимов А.Ўзлашмаларда имло масаласи. Ўзбек тили ва адабиёти 2007.1-сон 68-бет

¹⁵ Сирожиiddинов Ш.Сўз ўзлаштириш омилилари. Ўзбек тили ва адабиёти 2017.1-сон 92-бет

¹⁶ Пейсиков Л.С. Лексикология современного персидского языка.М.,1975.с.60.

XX asrning boshlarida bu jarayon yanada jadallashgan. Bu davrda tilimizga rus tili va rus tili orqali boshqa tillardan o‘zlashma leksemalarning kirishi kuchaygani ko‘zga tashlanadi. Bu holatni biz Abdurauf Fitratning publitsistik merosi asosida dalillashga harakat qildik. Har bir yangilik dastlab publitsistikada o‘zini namoyon qilganidek, o‘zlashma so‘zlar ham bu turdagi materiallarda ko‘p o‘rinlarda qo‘llaniladi. Masalan, *angliz (ingliz), no‘mir (nomer), no‘yabr (noyabr), no‘ta (nota), pilon (plan), gazit (gazeta), po‘p (pop), ko‘nsulxona (konsulxona), teleg‘rof (telegraf), imperato‘r (imperator), franso‘z (fransuz), sosializm, sutsiolizm (sotsializm)* va b.

Namunada keltirilgan so‘zlarni Fitrat o‘zi qanday talaffuz etgan bo‘lsa, shunday holatda maqolalarida ifoda etgan. Bu so‘zlar o‘sha davr uchun o‘z yangilik bo‘yog‘iga ega hisoblanadi. O‘zlashma va qo‘llanma so‘zlar iste‘molchi tilga nafaqat leksik-semantik, balki imloviy jihatdan ham moslashadi.¹⁷[4,25] Chunki biz fikrimizga davr jihatidan yondashganimizda bu so‘zlar yozuvchi yashab ijod etgan paytda tilimizda endigina keng tarzda qo‘llanilayotgan edi. Shuning uchun ham ularning talaffuzida qator o‘zgarishlar sodir bo‘lgan. Yuqoridagilardan tashqari qator joy nomlarini ham Fitrat qanday talaffuz etgan bo‘lsa, imloda ham shunday ifoda etgan.

T/r	Joyning nomi	Yozuvchi tomonidan qo‘llanilgan shakli
1	Rossiya	Rusiya
2	Riga	Rig‘o
3	Alp	Olp
4	Petrograd	Petrog‘rad
5	Kavkaz	Qafqos
6	Tatar	Totor
7	Yaponiya	Japun
8	Amerika	Amriqo
9	Afrika	Afriqo

¹⁷ Омонов М. “Бобурнома” даги изофий бирикмаларнинг лисоний тадқиқи.(PhD)диссер автореф.:Ф-2020

10	Fransiya	Faransiya
11	Germaniya	Olmoniyo
12	Avstriya-Vengriya	Avstriya-Mojoriston
13	Hindiston	Hinduston

Olim qo‘llagan *галос (голос)-ovoʻz, спуска-ро‘yxat, килисо-cherkov, ангел–farishta* so‘zlariga e‘tibor qilaylik. Bu so‘zlar olimning maqolalarida keltirilgan lekin ular o‘zlashma sifatida bizning leksikamizga qabul qilinmagan. Chunki bu so‘zlarning tilimizda o‘z muqobil variant mavjud. Bu so‘zlardan *cherkov* rustilidan, *farishta* esa arab tilidan kirib kelgan. Abdurauf Fitratning bunday chet so‘zlarni o‘z asarlarida qo‘llashini olim ijodining o‘ziga xosligi deb ham atash mumkin. Bu holat albatta “lisoniy kontakt” natijasida sodir bo‘lgan. Bunda ikki tilning bir-biriga ta’siri yaqqol sezilib turibdi, bu esa imloda o‘z ifodasini topgan. Til rivoj topib borar ekan imlo qoidalari ham o‘zgarib boradi, ular o‘zida til taraqqiyotining muayyan bosqichlarini namoyon etadi. Shuning uchun ham imlo me’yorlarini ishlab chiqish til rivojidan ortda qolmasligi kerak. Chunki imlo masalasi til taraqqiyotida yetakchi o‘rinda turadi. Unga befarqlik bilan munosabatda bo‘lish tilning yanada rivoj topishiga to‘sqinlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Иброҳимов А.* Ўзлашмаларда имло масаласи. Ўзбек тили ва адабиёти 2007.1-сон 68-бет.
2. *Сирожиддинов Ш.* Сўз ўзлаштириш омиллари. Ўзбек тили ва адабиёти 2017.1-сон 92-бет.
3. *Пейсиқов Л.С.* Лексикология современного персидского языка. М., 1975. с.60.
4. *Омонов М.* “Бобурнома” даги изофий бирикмаларнинг лисоний тадқиқи. (PhD)диссер автореф.:Ф-2020